

INTERTEXTUALITAT TRANSLATIVA EN LA VERSIÓ ANGLESA DE *CANIGÓ*

La gènesi d'aquest treball està en un projecte de traducció que he anat portant a terme aquests darrers anys, la traducció a l'anglès del poema *Canigó*, i val a dir que una part considerable d'aquest projecte consistia a emprendre lectures, sobretot en anglès, que m'ajudaven a recrear la llegenda pirenaica en llengua anglesa, com també situar-la, temàticament i poètica, en la constel·lació dels poemes èpics o romàntics d'expressió anglesa més propers a *Canigó*. A continuació, proposo mostrar certes semblances i reflexionar-hi entre *Canigó* i algunes obres afins escrites en anglès –en particular, per dos contemporanis de Verdaguer: Longfellow i Tennyson; com també dues figures anteriors destacables: Milton i Spenser. D'altra banda, una consulta a la versió anglesa de les llegendes cavalleresques d'Ariosto, *Orlando Furioso*, feta per Guido Waldman (publicada a Oxford) resulta especialment fructuosa, atesa la seva importància per a Verdaguer. En canvi, la versió anglesa de *La Cançó de Rotllà* (publicada a Penguin) és més aviat arcaïtzant; però la versificació i lirisme del poema més rellevant de l'anglès antic, *Beowulf*, sobretot en la versió de Seamus Heaney (publicada l'any 2000), evoca una correspondència anglesa més reeixida amb els cants cinquè i vuitè de *Canigó*, és a dir, els cants més propers a la cançó de gesta medieval. Evidentment, l'estudi comparatiu de textos que he emprès amb una finalitat pràctica –la traducció– no implica correspondències textuais exactes, sinó que es tracta de punts de contacte temàtics, descriptius o lírics que assenyalen unes determinades sensibilitats o imatges que té Verdaguer en comú amb altres poetes romàntics o èpics, ja siguin coneguts per ell o no.

Em cenyiré, per ara, a parlar de Longfellow i Verdaguer; en particular, de la relació estreta entre la poesia i el patrimoni geogràfic i cultural.

Longfellow i Verdaguer: poesia i el patrimoni geogràfic i cultural

Longfellow publica *Evangeline* l'any 1847, noranta-dos anys després de la deportació de la població francòfona de l'Acàdia (Nova Escòcia, Canadà). Les terres i les cases d'uns 6.000 colons francesos varen ser confiscades per la corona anglesa, i els habitants varen ser expulsats pels soldats, transportats i dispersats arreu de les colònies angleses d'Amèrica perquè aquesta població no es tornés a concentrar en un sol lloc. L'epopeia *Evangeline* neix, com *Canigó*, de les circumstàncies en què els protagonistes veuen amenaçat el seu entorn vital, el seu patrimoni geogràfic i cultural, a les mans d'una força intrusa contrària a les formes de convivència que hi són arrelades: en el cas d'*Evangeline*, es tracta de l'Acàdia del segle XVIII; i en el cas de *Canigó*, de la Catalunya de l'any 1000. Ara bé, cal remarcar també les diferències: Verdaguer plasma una obra fundacional que reafirma –o a través de la qual vol que es reafirmi– aquest patrimoni geogràfic i cultural després d'un llarg període de decadència; Longfellow –no només amb *Evangeline* sinó també amb *La Cançó de Hiawatha*– recupera i integra en la consciència col·lectiva hegemònica, a saber, l'anglòfona, aquelles poblacions marginades que són la francòfona, o en el cas de *La Cançó de Hiawatha*, la indígena, una vegada ja expulsades i sotmeses a la voluntat política de l'intrús. Així, en Longfellow les cultures supeditades es converteixen en protagonistes: l'heroisme objecte de l'admiració del lector s'atribueix no al jo anglòfon sinó a l'*altre*, a la cultura francòfona o indígena. Enmig del conflicte social històric, tant en *Canigó* com en *Evangeline*, hi juga un paper important una història d'amor en què les circumstàncies separen els enamorats. En *Evangeline* els nuvis són separats el dia que s'havien de casar, que coincideix amb l'arribada de les tropes angleses que expulsen la població francòfona; Gabriel i Evangeline són obligats a pujar en vaixells diferents. No es trobaran fins en els últims moments de la vida de Gabriel, que, ja agonitzant, reconeix la infermera que acaba d'acudir al seu costat... i que no és altra que la seva estimada Evangeline. En *Canigó* la separació dels enamorats –Gentil i la pastora Griselda– és definitiva. No hi haurà ni

retrobada ni reconeixement final. Gentil mor a la muntanya, i Griselda –personatge d'estrat social senzill, element romàntic oposat a l'estirp noble dels altres personatges principals– es desespera i perd l'enteniment. En *Canigó* el reconeixement al final del cant dotzè serà col·lectiu, i el lector es veurà, i se sentirà, identificat amb el projecte de recuperació del patrimoni geogràfic, religiós i cultural.

La natura, tant en *Canigó* com en *Evangeline*, concebuda d'acord amb la visió romàntica, idealitzada, alhora font i objecte de l'expressió més sublim de l'empresa humana, mirall del cor i de l'ànima, es perfila com l'immens escenari en què els homes i les dones lluiten, construeixen i es realitzen, tot contemplant-ne els prodigis, metàfora de les sensacions, sentiments i conviccions més profunds.

*Far in the West there lies a desert land, where the mountains
Lift, through perpetual snows, their lofty and luminous summits.
Down from their jagged, deep ravines, where the gorge, like a gateway,
Opens a passage rude to the wheels of the emigrant's wagon,
Westward the Oregon flows and the Walleway and Owyhee.
Eastward, with devious course, among the Windriver mountains,
Through the Sweet-water Valley precipitate leaps the Nebraska;
And to the south, from Fountain-qui-bout and the Spanish sierras,
Fretted with sands and rocks, and swept by the wind of the desert,
Numberless torrents, with ceaseless sound, descend to the ocean,
Like the great chords of a harp, in loud and solemn vibrations....
Here and there rise groves from the margins of swift-running rivers;
And the grim, taciturn bear, the anchorite monk of the desert,
Climbs down their dark ravines to dig for roots by the brookside;
And over all is the sky, the clear and crystalline heaven,
Like the protecting hand of God inverted above them.¹*

1. Ben lluny, dins el ponent, hi ha una terra / inhòspita i deserta on les muntanyes / drecen al cel, entre les neus perpètuas, / llurs altíssimes crestes lluminoses. / Barrancs hi ha dentats i profundíssims / on un congost estret obre un passatge, / com un portal abrupte, a les grans rodes / dels carros emigrants. A ponent corren / l'Oregon, el Walleway i l'Owyhee. / A llevant, dins sa cursa vagabunda, / entre les

Dues observacions breus: primer, el símil *torrents/cordes d'una immensa arpa* evoca una metàfora anàloga en *Canigó* on, al cant sisè, Verdaguer descriu el Rosselló:

És una immensa lira que en eixa platja estesa
vessanta d'harmonies deixà algun déu marí,
lo Canigó és lo pom, les cordes que el cerç besa
són los tres rius que ronquen lliscant per la devesa,
lo Tec, la Tet, l'Aglí.

Però és més; les sensacions produïdes per la força lírica de la descripció troben el seu punt culminant en la convicció i reafirmació espiritual: *I damunt tot això s'estén la volta / del cel clar i cristal·lí, com protectora / mà de Déu, damunt tota la natura*. Comparem, en aquest sentit, una estrofa cap al final del cant quart de *Canigó*, «Lo Pirineu»:

Vessant-se'l d'un a l'altre amb dolç murmuri
los tres llacs de Tristany són més hermosos;
Puig d'Alba i Fontargent més blanquinosos
amb llur brial de neu que mai se fon.
Les valls d'Ordino i d'Incles són més plenes
d'harmonies, de somnis i misteri
als raigs que hi deixa ploure l'hemisferi,
ala serena de qui cova el món.

grans muntanyes de Windriver / i a través de la vall de l'Aigua-Dolça, / es precipita amb fúria el Nebraska. / I a migjorn, tot partint de la Fontana / Bullent i de les serres espanyoles, / furients, entre roques i arenes, / i escombrats del desert per les ventades, / amb brogit incessant, torrents sens nombre / vers el gran Oceà tot l'any s'estimben, / talment com d'una immensa arpa les cordes... / ençà i enllà sorgeixen les arbredes / de les vores dels rius de corrents ràpids; / hòrrid i taciturn, l'ós, com un monjo / anacoreta del desert, davalla / tot repenjan-se pels barrancs ombrívols / per cercar arrels devora les rieres. / I damunt tot això s'estén la volta / del cel clar i cristal·lí, com protectora / mà de Déu, damunt tota la natura. (tr. Guillem Colom i Miquel Forteza, Editorial Selecta, agost 1972)

Es tracta, evidentment, d'un sentiment religiós. Però no n'hi ha prou amb aquesta afirmació. Com és característic del romanticisme, el vincle de l'esperit humà amb la natura resulta tan estret, i tan indispensable, com el vincle amb l'Ésser diví. Fet i fet, la natura és el mirall de la divinitat, i com a tal, espai compartit amb el sagrat, el reflex del qual es veurà en tota empresa humana mediada per la consciència d'aquest vincle.

La natura, amb el seu amplíssim ventall de formes biològiques i geogràfiques, és també el bressol de la diversitat cultural humana. Recordem, a propòsit, la frase de Joseph de Maistre a principis del segle XIX: «He conegut molts homes: francesos, russos, perses; però mai no he conegut l'Home.» Efectivament, el romanticisme afirma la totalitat, però no com a abstracció, sinó a través de totes les seves identitats particulars. De no ser així, l'universal es converteix en imposició, o més aviat, en impostura, en què una sola identitat particular s'atribueix la universalitat a través de la negació d'altres identitats.

El vincle amb la natura també vincula totes les formes específiques –les cultures– a través del denominador comú que és la humanitat compartida; i és precisament aquesta humanitat compartida, com ens recorda Isaiah Berlin, la que constitueix en les ciències humanes el veritable principi universal. L'expressió poètica –fictícia i veraç alhora, però sobretot emotiva– d'un capítol de la història humana sobre una geografia determinada és el que proposen, de fora i dintre estant, respectivament, Longfellow i Verdaguer en *Evangeline* i *Canigó*. És cert que Verdaguer proposa, a més, la recuperació i reconstrucció material i espiritual del patrimoni col·lectiu, i això en un moment crític en què aquest projecte perilla davant del silenci i l'oblit evocats pels dos campanars personificats en l'epíleg; mentre que Longfellow emprèn una tasca integradora en recordar uns fets que, si més no parcialment, quedarien superats per la recuperació del patrimoni acadià.² Tot i així, ambdós poemes plantegen, al final, el triomf

2. Una part de la població acadiana expulsada retornà pocs anys després, en acabar la Guerra dels Set anys (Tractat de París, 1763), i se sumaren als aproximadament 2.000 habitants francòfons que havien eludit l'expulsió. (Actualment més

de la memòria sobre l'oblit, i de la veu sobre el silenci. En les últimes estrofes de l'epíleg de *Canigó*, després de la conversa entre els campanars de Sant Miquel de Cuixà i Sant Martí del Canigó, llegim:

Aixís un vespre els dos cloquers parlaven;
mes, l'endemà al matí, al sortir lo sol,
recomençant los càntics que ells acaben,
los tudons amb l'heurera conversaven,
amb l'estrella del dia el rossinyol.

Somrigué la muntanya engallardida
com si estrenàs son verdejant mantell;
mostrà's com núvia de joiells guarnida;
i de ses mil congestes la florida
blanca esbandí com taronger novell.

Lo que un segle bastí, l'altre ho aterra,
mes resta sempre el monument de Déu;
i la tempesta, el torb, l'odi i la guerra
al Canigó no el tiraran a terra,
no esbrancaran l'altívol Pirineu.

I, al final d'*Evangeline*:

*Still stands the forest primeval; but under the shade of its branches
Dwells another race, with other customs and language.
Only along the shore of the mournful and misty Atlantic
Linger a few Acadian peasants, whose fathers from exile
Wandered back to their native land to die in its bosom.
In the fisherman's cot the wheel and the loom are still busy;*

*Maidens still wear their Norman caps and their kirtles of homespun,
And by the evening fire repeat Evangeline's story,*

---

de tres-cents mil habiten les províncies de Nova Brunsvic, Nova Escòcia i l'Illa del Príncep Eduard.)

*While from its rocky caverns the deep-voiced neighbouring ocean
Speaks, and in accents disconsolate answers the wail of the forest.*³

Així, ambdós poemes coincideixen al final a afirmar que la veu de la natura es barreja amb la veu del poeta (Verdaguer), o la veu del poble (Longfellow), de manera que la veu de la natura personificada i la veu humana es complementen, l'una fa ressonar l'altra, tot vinculant la natura amb el patrimoni geogràfic, el present amb el passat, i el llenguatge amb la memòria.

Intertextualitat translativa i traducció

Fins ara hem tractat d'unes correspondències temàtiques i certes semblances descriptives de tipus general entre *Canigó* i *Evangeline*. Però la tasca del traductor obliga a anar més enllà d'un estudi comparatiu temàtic o descriptiu, ja que la traducció poètica acaba aollint l'obra original en una tradició on les regles de versificació, mètrica i ritme són molt diferents de les de la tradició de sortida. En parlar d'«intertextualitat translativa» parteixo de la noció de «cultura translativa» que, en la crítica postcolonial, constitueix un «nou territori de producció artística que interpreta les pràctiques culturals des d'un espai intermedi».⁴ En la pràctica de la traducció, però, és la

3. Resta allí encar la selva primitiva. / Però, dins l'ombra espessa de ses branques, / una altra raça diferent sojorna, / amb uns altres costums i una altra llengua. / Tan solament al llarg de l'aspra costa / del malencònic i boirós Atlàntic, / trobem encara algun pagès d'Acàdia; / els seus pares errants, del llarg exili / retornaren a llur terra nadiua / per a morir dins sa materna falda. / Dins el casull del pescador, com sempre, / els vells telers i els torns són tots en feina, / les donzelles del lloc encara porten / la gonella i la còfia normanda / teixida en casa, i vora el foc, les vetlles, / contenen la història d'Evangelina; / mentre als covals pregon la veu profunda / de l'Oceà veí parla amb estrèpit, / i sos accents desconsolats responen / a les veus de dolor de la boscúria. (tr. Guillem Colom i Miquel Forteza, Editorial Selecta, agost 1972).

4. El concepte és de Homi Bhabha (vegeu Pilar Godayol, *Espais de frontera: gènere i traducció*. Vic: Eumo Editorial, 2000).

intertextualitat, el joc entre textos, el que dóna peu a una producció –la traducció– mediada des d'un espai creatiu també enmig de dues cultures.

En aquest sentit, és la mètrica que Longfellow utilitza en *La Cançó de Hiawatha* la que em serveix per a la versió anglesa de «Lampegia», la llegenda contada per la fada de Lanós al cant setè de *Canigó*. Es tracta de versos trocaics de quatre peus, o sigui, tetràmetre trocaic, que el mateix Longfellow havia manllevat dels poemes populars i mitològics finesos recollits en la *Kalevala*. Els següents versos parlen de Hiawatha:

*Swift of foot was Hiawatha;
He could shoot an arrow from him,
And run forward with such fleetness,
That the arrow fell behind him!
Strong of arm was Hiawatha;
He could shoot ten arrows upward,
Shoot them with such strength and swiftness,
That the tenth had left the bow-string
Ere the first to earth had fallen!*

I aquests de Lampegia:

*O how lovely was Lampegia!
Duke of Aquitania's daughter;
When each morning she ascended
Up the castle's topmost tower;
Those who spied her from the forest
Thought she was the star of morning;
Those who saw her in the forest
Diana the Invincible.*

Cal remarcar que en l'últim vers, *Diana the Invincible*, el peu varia, tal com sol passar en els versos anglesos, on la «substitució» produeix variacions de ritme que, de tant en tant, s'utilitzen en lloc dels

peus bàsics.⁵ Aquí, l'efecte colpidor dels peus iàmbics posa en relleu la comparança de Lampegia amb la deessa de la caça.

Dec també a Longfellow la solució d'un problema de traducció en una estrofa del cant quart. Es tracta del mot *jai*, «vell, ancià» o «avi», i personificació de l'Alp:

(...)
i, com jai que per nins se deixa vèncer,
a llur carrossa d'or l'espatlla abaixa
l'Alp gegantí, que una pineda faixa
com cap de monjo un cercle de cabell.

Cap dels equivalents lèxics que proposen els diccionaris resultà satisfactori, però em vaig recordar d'una correspondència intertextual... un poema escrit precisament per a nens titolat «The Children's Hour», en què la mainada baixa de les habitacions de dalt i assetja el poeta, tot devorant-lo a còpia de petons i abraçades. L'autoreferència utilitza la figura de metonímia, prenent com a element metonímic el bigoti:

Do you think, O blue-eyed banditti,
Because you have scaled the wall,
Such an old mustache as I am
Is not a match for you all?

Així, substituint-hi el cap sense cabell com a element metonímic, llegim:

*Then Alp, an old bald head assailed by children,
Stoops, gigantic, beneath their golden coach:
A ring of timbering pines around his peak,
Just like the tonsured top upon a monk.*

5. Vegeu Paul Fussell, *Poetic Meter & Poetic Form*. New York: McGraw-Hill, 1979, cap. 3.

Aquí, el símil temàtic del *jai que per nins es deixa vèncer* apareix com a correspondència intertextual amb el poeta assetjat per la mainada, i justifica, així, el recurs a una metonímia anàloga per donar al vers el lirisme adequat en anglès –en aquest cas, l'encert del to afectiu i emotiu.

En resum, la recerca de les semblances temàtiques i líriques en obres poètiques, tot i provinents de contextos culturals i literaris distints, aporta elements alhora pràctics i teòrics: informa el traductor per tal que pugui resoldre problemes concrets tot obrant amb coneixement de causa; i al mateix temps, o més aviat com a conseqüència, fa que l'obra traduïda revesteixi un caràcter adient en la llengua i cultura estranyes en què ara serà llegida i coneguda, sens dubte també com a obra estrangera, però amb punts de contacte lírics i temàtics susceptibles d'expressivitat, i reconeixement, recíprocs.

REFERÈNCIES

- ARIOSTO, L. (1983): *Orlando Furioso* [1516-32], trad. G. Waldman, Oxford.
- Beowulf* (2000): trad. S. Heaney, Nova York, Farrar, Straus and Giroux.
- BERLIN, I. (1992): *The Crooked Timber of Humanity*, ed. H. Hardy, Nova York, Vintage.
- GODAYOL, P. (2000): *Espais de frontera. Gènere i traducció*, Vic, Eumo Editorial.
- LONGFELLOW, H.W. (1951): *Evangeline, A Tale of Acadie* [1847], Halifax, Nova Escòcia, Nimbus.
- LONGFELLOW, H.W. (1972): *Evangelina*, trad. G. Colom i M. Forteza, Barcelona, Editorial Selecta.
- LONGFELLOW, H.W. (1995): *The Song of Hiawatha* [1855], Londres, Everyman.
- LONGFELLOW, H.W. (1988): «The Children's Hour» [1863], dins *Selected Poems*, ed. L. Buell, Londres, Penguin.
- MILTON, J. (1996): *Paradise Lost* [1667], Londres, Penguin.
- Song of Roland* (1968): trad. D. L. Sayers, Londres, Penguin.
- SPENSER, E. (1977): *The Faerie Queene* [1590-6], ed. A.C. Hamilton, Londres, Longman.
- TENNYSON, (1996): *Idylls of the King* [1856-9, 1868-74], ed. J. M. Gray, Londres, Penguin.
- VERDAGUER, J. (2002): *Canigó. Llegenda pirenaica del temps de la Reconquesta*, ed. L. Soldevila, Barcelona, Proa.

RONALD PUPPO